

Evyatar Marienberg, "Female Fertility in Talmudic Literature" (Hebrew),
Hebrew Union College Annual 86-87 (2015-2016), pp. 47-94

Copyright 2015 Hebrew Union College

Due to reasonable copyright restrictions, this PDF includes only the first five pages (out of 48) of the article. If you would like to get the entire article, please [ask](#).

In the future, the article will be also available via JSTOR.

הפוריות הנשית בספרות התלמודית

אביתר מרינברג

אוניברסיטת צפון קרוליינה בצ'אפל היל

Female Fertility in Talmudic Literature

EVYATAR MARIENBERG

University of North Carolina at Chapel Hill

This article attempts to determine what type of knowledge and understanding regarding female fertility is reflected in rabbinic-talmudic sources, while comparing it with the scientific knowledge we possess today. The main topics considered are the possibility for a woman to conceive (or "re-conceive") at a young age, during pregnancy, while lactating, and at an old age. A significant attempt is made to decipher rabbinic ideas about the possibility of a woman conceiving during the various stages of her menstrual cycle. Regarding this last topic, a comparison to Christian sources of the time is also made. The article shows that various opinions on all these topics can be found and that current medical knowledge can help us understand these concepts and their history.

שפעם אחת גזרה המלכות גזרה: שלא ישמרו את השבת ושלא ימולו את בניהם ושיבעלו את נדות. הלך רבי ראובן בן איסטרובלי וסיפר קומי,¹ והלך וישב עמהם... חזר ואמר להם: 'מי שיש לו אויב, ירבה או יתמעט?' אמרו לו: 'יתמעט', 'אם כן, לא יבעלו נדות!' אמרו: 'טבית אמר, ובטלוגה. הכירו בו שהוא יהודי - החזירום...'²

אגדה זו מתארת חכם יהודי המשכנע את המלכות שלשמירה על דיני ההרחקה בזמן המחזור ישנה משמעות דמוגרפית שלילית על היהודים. ההיתר שיינתן להם להימנע מיחסי אישות בתקופה מסוימת של החודש, בזמן המחזור של האישה, ישרת גם את מטרות אויביהם: כך יפחת מספרם.³ קורא מודרני עשוי לתמוה: האם נכון הדבר? הרי ממילא תקופה זו אינה פורייה, ולכן אי-יקיום יחסי מין בזמן זה לא יעלה ולא יוריד את

1 רש"י: "זסיפך קומי - שגילח השער שעל מצחו והניח השער של אחריו כעין בלורית שהעובדי כוכבים עושין, כדי שלא יכירו בו שהוא יהודי". אין כמוהו צורך לקבל את פרטי הסברו של רש"י כדי להבין שמדובר בתספורת שנחשבה עבור מחבר הסיפור "לא יהודית".

2 בבלי מעילה יז א. סיפור דומה באידיש מן המאה ה-16 הנקרא "מעשה בריה וזימרה", שם ה"מלכות" מוחלפת באפיפיו, מוזכר אצל דוד ביאל, *ארוס והיהודים*, תרגמה כרמית גיא, (תל-אביב: עם-עובד, תשנ"ה) 89.

3 מסתבר מאד שהסיפור משתמש בקריאה מילולית של ביטוי קדום יותר שמופיע בו, שכוונתו הייתה אחרת. סביר שהביטוי "בעלו את נידות" משמעו איסור טבילה לנשים, דבר שאכן יגרום לכך שהגברים, אם יקימו יחסים עם נשותיהם, "בעלו נידות". ודאי גם שחוק שכזה, בכל חברה שאינה מודרנית-טוטליטרית באופן קיצוני, אינו יכול להיכפות, ולכן קיומו אינו

מספר הנולדים! האם כותב הטקסט החשיב את דברי החכם להונאה של המלכות וניצול בורותה בתחום הפיריון הנשי? או שמא החשיבו הוא ושומעיו את זמן המחזור זמן פורה, אולי אפילו יותר מאשר תקופות אחרות של "החודש הביולוגי" של האישה? מהי ההנחה המקובלת בנושא זה בספרות התלמודית? מה ידעו מחברי המקורות היהודיים הקלסיים על פוריות האישה? האם חשבו אותה לקבועה, או שמא ידעו שהיא תקופתית? הסיפור מתאר דו־שיח מדומיין עם נוכרים בנושא: מה היו ההשקפות בעולם הלא יהודי שהקיף את החכמים?

במאמר זה אנסה לבחון שאלות אלה ולראות כיצד המקורות התלמודיים משיבים עליהן: המשנה, התלמודים, מדרשים ומסכתות קטנות (אף אלה מביניהן שייתכן שנערכו בתקופה הבת־תלמודית). אדגיש, "ספרות תלמודית" ולא "תקופה תלמודית". מאמר זה, המתבסס אך ורק על המקורות הספרותיים, לא מתיימר להביע דעה לגבי אמונות או נוהגים שלא מצאו ביטוי במקורות הכתובים שהגיעו לידינו. הוא גם אינו מתיימר לקבוע שחכם זה או אחר המוזכר במקורות אכן סבר או אמר את המיוחס לו. העובדה שההשקפה המתוארת נכללה בספרות התלמודית תספיק להוכחת קיומה. איני שואף לתארך אמירות, להפריד שכבות, להבחין בין חומר גלם לעריכה או להוציא גרעין היסטורי מתוך אגדות. מטרתי היא לבחון את הספרות התלמודית כיחידה אחת ולבדוק את ההשקפות הקשורות לפוריות הנשית המשוקעות בה.

התחום הנבדק הוא מרכזי בחייהם של בני האדם. מידע על רמת הפוריות של האישה הוא אלמנט חשוב עת זוגות קובעים את נוהגיהם המיניים. מצד אחד, זוגות אשר מתקשים בהבאת ילדים לעולם יכולים לרצות לשפר את סיכוייהם על ידי קיום יחסים דווקא בזמנים שהם חושבים לפוריים יותר. זוגות אחרים, שאינם חפצים בהיריון, עשויים להשתמש בידע זה כדי למנוע היריון, תוך שימוש ב"שיטת הימים הבטוחים"⁴ שיטה הדורשת הימנעות מקיום יחסי מין מלאים בזמנים שבהם האישה פורייה. יש להבהיר שגם אם נוכיח שמידע תיאורטי כזה היה קיים בתקופות שבהן אנו דנים, אין בכך כדי להוכיח שאכן נעשה בו שימוש מעשי. כבר הוכח שבחברות רבות המעבר מדיון תיאורטי לשימוש מעשי בשיטות שונות על מנת להשפיע על אחוזי הילודה אינו מידי.⁵ ואפילו אם היה בסיס ידע כלשהו בנושא, ואף אם נעשה בו שימוש, עדיין איננו יכולים לדעת אם הוא היה אפקטיבי. אמיתותו המדעית של ידע כזה צריכה גם היא בדיקה בעזרת הידע

סכרי. כמובן שכפיה על בני זוג לקיים יחסים מעשיים אף פחות מכך. בכל מקרה, באגדה זו נוצר מעבר, וביטוי שמשמעו היה "איסור טבילה לנידות", הפך לכה שמשמעו "חובת קיום יחסים עם נידות".

4 שיטת ה-"Safe Period", מכונה גם לעתים "The Rhythm Method" או "The Natural Method". לעיתים נזכרת גם כ-"Ogino-Knaus Theory" על שם שני החוקרים שהגדירו אותה בשנת 1933. כיום, אלה התומכים בשימוש בשיטה זו לשם זיהוי הזמן הפורה של האישה ממליצים על שילוב שלוש דרכי אבחון לשם דיוק מירבי: (1) מדידת חום הגוף הבסיסי; (2) עריכת טבלאות מחזור; (3) אבחון ריר צוואר הרחם. שיטה מורכבת זו ודאי לא הייתה מוכרת ואפשרית בתקופות שבהן אנו עוסקים.

5 ראו למשל: Philippe Ariès, "La contraception autrefois," *Sexualité et Amour en Occident*, eds. Georges Duby, 116-119 (Paris: Seuil, 1991).

הרפואי העומד לרשותנו כיום. איני מנסה לבדוק שתי שאלות אחרונות אלה: לא אדון בשימוש הממשי בידע, אם היה כזה, ולא אתיימר לבחון את יעילותו.⁶ השאלה שאבדוק היא אם אפשר לזהות בסיס ידע מקובל בנושא, ואם כן, מה היה תוכנו.

נושא זה רחב מאד. לאחר הזכרת עיקרי מחזור הפוריות הנשי אציע דיון תיאורטי לגבי קיום ידע זה בעבר. אבדוק כמה מקורות תלמודיים היכולים להעיד על התפיסות השונות הקשורות להתעברות האישה הצעירה, וכן על סיכויי ההתעברות של ההרה ושל המינקת. אקדיש פרק קצר לפוריותה של האישה המבוגרת. לאחר מכן, אעבור לדון במחזור הפוריות החדושי: אהרהר בדבר דרכי היווצרות איסורים הקשורים למחזור בכלל ואחרי כן אדון בפרט בעולם היהודי. אמשיך לעסוק במקורות תלמודיים המעידים על תפיסות שונות לגבי פוריות זמן המחזור ואשווה אותם לכמה מקורות לא יהודיים בני אותו הזמן. נושא זה יוביל לתחום שבו אעסוק באריכות יחסית: קיומם ואופיים של ילדים הנולדים בעקבות יחסי מין בזמן המחזור על פי הספרות היהודית החיצונית, הספרות התלמודית והספרות הנוצרית מאותה התקופה.

הידע על מחזור הפוריות הנשי בהווה ובעבר

אי אפשר לדון בנושא זה בלי להזכיר בקצרה את מבנה מחזור הפוריות הנשי כפי שהוא מובן כיום. לאחר שיהיו בידינו נתונים אלו נוכל לבחון בחינה ביקורתית את הנאמר על הנושא במקורות קדומים לנו. אודה, שימוש זה בידע רפואי לגבי הפוריות הנשית העכשווית עשוי בנקל לעורר התנגדות. אלה המתנגדים לו יטענו שאי אפשר להשתמש במידע כזה ולהשליכו על הנשים שחיו לפני כ-1500 שנה ויותר, בתנאי מחיה שונים, ברמת תזונה שונה וברפואה שונה לחלוטין. טענה זו משמעותית מאוד ואיני מתעלם ממנה, אך קבלתה בנחרצות תמנע כל אפשרות להבין את הספרות התלמודית והימי-ביניימית בנושא. כמה מחקרים ניסו לתת מידע סטטיסטי על תוחלת החיים הממוצעת של הנשים בימי הביניים או להסביר אותה.⁷ אחרים דנו בגיל הופעת המחזור

6 המחקרים לגבי ההכרה והשימוש באמצעי מניעה שונים בעולם היהודי או בתרבויות אחרות הם רבים. לגבי העולם הנוצרי, הספר הקלסי בנושא הוא John T. Noonan, Jr., *Contraception: A History of its Treatment by the Catholic Church* (Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1965); Angus McLaren, *A History of Contraception* (Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1992). ראו גם John M. Riddle, *Contraception and Abortion from the Ancient World to the Renaissance* (Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1992); David M. Feldman, *Birth: 1968* (New York: Basic Books, 1998); Fred Rosner, "Contraception in Jewish Law," *Tradition* 13 (1971) 90-104. ראו גם במאמר של שלם יהלום, "מוך: תכנון המשפחה בקרב יהודי צרפת וקטלוניה בימי הביניים," *פעמים* 128 (2011): 105-173.

7 למשל: David Herlihy, "Life Expectancies for Women in Medieval Society," *The Role of Woman in the Middle Ages*, ed. Rosmarie Thee Morewedge (Albany, New York: State University of New York Press, 1975) 1-22; Vern Bullough and Cameron Campbell, "Female Longevity and Diet in the Middle Ages," *Speculum* 55 (1980): 317-325.

או היעלמו. לגבי תקופת התלמוד ידיעותינו מוגבלות עוד יותר. נשתמש במסקנותיהם כמה שיתאפשר, אך אין לצפות ממחקרים אלה שיכללו לספק את כל המידע הדרוש לנו. למרבה הצער אין ולא יהיה אף פעם מידע רפואי מדויק על תקופות עבר רחוקות. כדי לגשר במקצת על פער הזמנים והתנאים אפשר להשתמש בסטטיסטיקות הנוגעות למדינות המתפתחות, ולא לאלה המפותחות. כך אעשה במידת האפשר. מלבד זאת, טענות על שינוי קיצוני בטבעו הביולוגי של האדם, טיעון המופיע פעמים רבות בספרות ההלכתית ("נשתנו הטבעים")⁸ - טענות אלה מבוססות עוד פחות על הריאליה. אחרי הכל, במונחים ביולוגיים טהורים, 1500-2000 שנה הן כ"הרף עין", שכן זו אינה תקופה ארוכה מספיק כדי ליצור שינויים משמעותיים בביולוגיה של האדם.

הופעת המחזור הראשונה (menarche) חלה לרוב בגיל 12-14 בערך. מחקר רחב היקף של ארגון הבריאות העולמי על הגיל הממוצע של הופעת המחזור הראשון מצא משרעת שנעה מגיל 12.75 (הונג-קונג) ועד גיל 14.42 (אזור כפרי בסרי-לנקה). באזור שנבדק בישראל, בצפת, היה הגיל הממוצע להופעת המחזור 13.25.⁹ מחקר נוסף של ארגון זה, שנעשה בעזרת רישומים רפואיים של נשים מבוגרות יותר, מצא משרעת הנעה מגיל 13 ל-16.¹⁰ התוצאות מראות שבאזורים מפותחים גיל הופעת המחזור נמוך יותר מבאזורים מתפתחים. מחקרים שונים הראו ירידת גיל ה־menarche בשיעור של כחודשיים כל עשור החל ממחצית המאה ה־19 במערב אירופה ובארצות הברית, אז היה הגיל הממוצע 16.5.¹¹ המקורות מהעולם העתיק ומימי הביניים העומדים לרשותנו אינם מקשה אחת. רבים מהם מצטטים מסורות קודמות להם ואין בהם תצפית מהימנה על המציאות שבסביבת הכותב, אולם ייתכן שאחרים הם פרי תצפית. בין המקורות השונים המדברים על רגע ה־menarche, גם אם יש המציינים את גיל 12, רובם מדברים דווקא על גיל 13 או 14, ובחלקם מצוין גיל 15 כרגע שבו מופיע המחזור. כך למשל קובע אלברט הגדול (1206-1280) שהבגרות המינית מתחילה בגיל 14.¹² בעוד שטקסט נוצרי בן המאה

8 בתוספות על סנהדרין סט א ד"ה "בידוע" מוצע כי ייתכן שגיל ההתבגרות המינית השתנה עם הדורות, אך נראה שכונת הטקסט היא ליישב מקורות כתובים ואין זו תצפית על בני ובנות הזמן והמקום. לגבי טענת השתנות הטבעים בהלכה ראו: נריה משה גוטל, ספר השתנות הטבעים בהלכה (ירושלים: יחדיו, תשנ"ח), וכן ניתוח מחשבת-ית'אלולוגי מעניין של הנושא אצל נריה גוטל, "השתנות טבעים", בד"ד 7 (תשנ"ח): 34-47.

9 ראו: W.H.O. Multicenter Study on Menstrual and Ovulatory Patterns in Adolescent Girls. I. A Multicenter "Cross-sectional Study of Menarche," *Journal of Adolescent Health Care* 7 (1986) 229-235.

10 Alfredo Morabia and Michael Costanza, "International Variability in Ages at Menarche, First Livebirth, and Menopause," *American Journal of Epidemiology* 148 (1998) 1195-1205.

11 ראו זאת ברגר אצל: Douglas C. Kimmel and Irving B. Weiner, *Adolescence: A Developmental Transition* (2nd ed.; Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons 1995) 69. יש לשים לב שמגמה זו אינה איך-סופית: כיום מקובל לחשוב שהנתונים על המאה ה־19, נתונים המראים גיל גבוה מאד להופעת המחזור (קרוב לגיל 17), משקפים רגע שיא. במהלך ימי הביניים היה הגיל הממוצע 14, ורק החל מהמאה ה־16 הוא מתחיל לעלות עלייה משמעותית. ראו: Bullough and Campbell, "Female Longevity and Diet in the Middle Ages" 323 n. 35. על פי מחקרים שונים מקובל כיום שהירידה בגיל המחזור במדינות המפותחות מתקרבת כנראה לנקודת התייצבות.

12 ראו: Danielle Jacquart et Claude Thomasset, *Sexualité et savoir médical au moyen âge* (Paris: Puf, 1985) 210.

השנייה או השלישית מספר: "כאשר מלאו למרים שנים עשרה שנה התייעצו הכהנים ביניהם ואמרו: 'הנה מלאו למרים שתיים עשרה שנה במקדש ה'. מה נעשה עמה, שלא תטמא את מקדש ה' אלוהינו'?"¹³ הרי שכותב בן המאה ה-13 כתב שגילה של מרים היה 14.14¹⁴ על סמך העדויות ההיסטוריות והעכשוויות שראינו, סביר להניח שבתקופות המעניינות אותנו במחקר זה הגיל הממוצע להופעת המחזור היה קרוב יותר לגיל 13, 14 או אפילו 15, ופחות קרוב לגיל 12. יותר מכך, יש לזכור שאפילו הופעת המחזור אינה מסמנת מידידת את פוריות הנערה. לרוב, חלק משמעותי מהמחזורים בשנתיים הראשונות אינם פוריים. נשוב לטענה זו בהמשך.

את הפסקת המחזור, ה-*menopause*, מקובל להגדיר כיום כמחזור האחרון שלאחריו לא הופיע המחזור במשך שנה. הממוצע העולמי לרגע זה אצל אישה בריאה הוא גיל 49-52. בארצות הברית הגיל הממוצע הוא 51.3. אצל נשים אפרו-אמריקאיות, אצל נשים בעלות מחזור קצר או לא קבוע ואצל נשים מעשנות ממוצע גיל הפסקת המחזור נמוך יותר.¹⁵ גם אם נטענו לעתים טענות שונות על הבדל משמעותי בין גיל הפסקת המחזור בעולם העתיק ובין גיל זה כיום, נדמה שקשה לקבוע מסמרות בעניין. אמנם בעזרת נתונים מודרניים נראה שגיל זה מתאחר ככל שרמת התזונה והפיתוח גדולה יותר, אך מהמקורות הכתובים שבעולם העתיק מצטיירת תמונה מגוונת, ועל פיה הפסקת המחזור מתרחשת בגיל 40-50 בערך, לעתים היא עשויה לקרות כבר בגיל 35, ויש שטענו שלעתים היא מתאחרת אף עד גיל 60.¹⁶ כמובן, קשה לדעת כיצד להתייחס לעדויות קדומות כאלה. בדומה למידע שראינו לגבי ה-*menarche*, יש לזכור שפוריות האישה אינה נמשכת עד לרגע היעלמות המחזור, אלא היא פוחתת מסיבות שונות כמה חודשים או שנים לפני כן.

המחזור מופיע בפרקי זמן קבועים פחות או יותר. גם אם לרוב מתייחסים למחזור של 28 או 29 ימים, במציאות, אורך המחזור משתנה מאישה לאישה, ומזמן לזמן אצל

Darrel W. Amundsen and Carol Jean Diers, "The Age of Menarche in Classical Greece and Rome," *Human Biology* 41 (1969): 125-132; Darrel W. Amundsen and Carol Jean Diers, "The Age of Menarche in Medieval Europe," *Human Biology* 45 (1973) 363-369

13 הפרוטראוונגליון של יעקב (ז'ק). חלק ב. הטקסט נקרא בנוסח הקדום ביותר שלו "הולדת מרים, חזון יעקב", והוא כנראה מהמאה השנייה או השלישית. התרגום הוא שלי על סמך מהדורה ביקורתית בצרפתית.

14 Jacobus de Voragine, *The Golden Legend*, trans. and adapted by Granger Ryan and Helmut Ripperger (New York: Arno Press, 1969) 523. יש לשים לב שהדגש ב"אגדת הזהב" הוא על אפשרות נישואיה ואינו על טומאתה. דבר שייחן שמוסבר עקב שינויי מנטליות או התפתחויות תיאולוגיות לגבי מעמדה של מרים. איני יודע לקבוע אם בנוסח שהיה לפני Jacobus de Voragine הופיע גיל 12 והוא שינה אותו, או שמו במקור שלפניו היה כתוב גיל 14. ואריינט מעניין זה מוזכר גם אצל Charles T. Wood, "The Doctors' Dilemma: Sin, Salvation, and the Menstrual Cycle in Medieval Thought," *Speculum* 56 (1981): 722 n. 33

15 ראו במאמר האחרון שהזכרנו (W.H.O.) וכן ב: Bromberger et al., "Prospective study of the determinants of age at menopause," *American Journal of Epidemiology* 145 (1997): 124-133

16 ראו טבלה אצל Amundsen and Diers, "The Age of Menopause in Classical Greece and Rome," 84